

Egy irodalmi barátság és az évtizedforduló

„– Nézd, még a papír temetőjébe eltett befőttek is gyümölcsöt termő gondolattá nőhetnek egyszer. Van, mindig lesz a szükséges és kényszerű feltámadás.”

(Panek Zoltán: *A földig már lépésben*. 243.)

Egy barátság hullámhegyei és -völgyei

Az 1970-es évek magyar irodalmáról, különösképpen az erdélyiről aligha lehet hűen írni Panek Zoltán megjelenítése nélkül. Lászlóffy Aladárról s a kiemelt évtizedről még kevésbé.

De hát miért is van ez így? Ki Panek Zoltán?

1974-től (számunkra) új és igen jelentős szereplőként – mondhatnám: emberileg, irodalmilag egyaránt súlyos személyiségként – lép be Aladárral közös életünkbe, munkálkodásainkba s levelezésünkbe is. Ő a korábbi generációhoz tartozik. Az ötvenes évek elején indult az írói pályán. (S az 1956 utáni romániai megtorlásokkal összefüggő, hosszabb politikai eredetű pályakitérőre volt kényszerítve: „nevelőmunkára” küldték: vagyis írás helyett erősáramú vezetékeket szerelt 1958-tól 1962-ig.) Mikor én megismertem, már rangos íróként tartották számon, őt kötetten a háta mögött. Vers is van ezek között, de elsősorban erőteljes prózaíró.¹ Úgy vélem, igazi nagy írói beérése a hetvenes években következett el, legjobb művei, remekei akkoriban születnek meg.²

¹ Panek Zoltán a magyarországi közönség előtt úgyszólván ismeretlenül indult. Kötetei sorából (*Minden külön értesítés helyett*. Novellák. 1957; *Tűbe fűzött villám*. Novellák. 1963; *Hétfőn és kedden nagyon szerettem*. Regény. 1968; *Mélyrepülés*. Versek. 1970; *Hiúzszermet fogok viselni*. Novellák. 1971) akkor csak a legutóbbinak tudtam magyarországi visszhangjáról: Czynolter Károly írt róla az *Alföldben* (1971/5.), Székelyhidy Ágoston a *Kortársban* (1972/6.) és Bessenyei György a *Népszavában* (1972. márc. 4.). Ezenkívül foglalkozott vele Reményi József (*Kritika*, 1972/10.) és Ördögh Szilveszter (*Napjaink*, 1972/10.).

² Ebben a tíz évben jelennek meg olyan kötetei, mint a *Mélységmámor*. Versek. 1974; *Mellékes csodák*. Novellák. 1974; s kiemelten: *A földig már lépésben*. Regény. 1977, majd az *Elmozdult képek*. Válogatott novellák. 1978; *Emberbolondok*. Novellák. 1978; s a *Pilátus a konyhában*. Novellák. 1980; első és eddig egyetlen Magyarországon kiadott válogatott kötete: *Prométheusz felmentése*.

Tanúi, majd résztvevői lehettünk annak a nagyon különleges, heves, szélsőséges s igen termékeny barátságnak, munkatársi kapcsolatnak – együtt dolgozó, csavargó, nő-kergető, meghitt és meghittén veszekedő, „se veled, se nélküled” időszaknak –, amikor voltaképpen mindenki „elvághatatlan” társaknak is hitte, tudta – tudhatta – az Ali–Zoltán kettőst. Szovátán (a Medve-tónál) volt az a kevésbé forgalmas román írószövetségi alkotóház, ahova ezekben az években Zoltán rendszeresen eljárt dolgozni. S amikor csak tudta, Aladárt is magával ragadta (szó szerint vitte: saját gépkocsiján). Közös munkálkodásra (elkerülhetetlen s lehet: inspiráló) civakodásokra, időnként székelyföldi kikapcsolódásokra. Találkoztunk a szokásos karácsonyi-évvégi összejöveteleken, szilveszterezéseken. S nyomban megindultak az élőszóbeli és írásos kapcsolatok mind a négy irányból mind a négy irányba.

Hasonló hullámhosszon élő íróemberek számára jó játék és inspiráció is volt egyszerre ez a kapcsolat. Zoltán első, nekünk szóló levele (Szovátáról) például beszédes életkép. Tükre, ízelítője kettejük szövevényes kapcsolatának, állandó, szellemes egymást ugratásának, közös munkáik légkörének:

*Már írtunk innen nektek egy képeslapot (II. vagy Boldogtalan Jenővel), remélem, megkaptátok. Aladár itt volt velem egy hétig, az írószövetségi alkotóházban; ketten tizenhárom szobában: valóságos szellemi bűnügy. Haza kellett mennie a kispolgárnak; eléggé sajnálta, becsületére legyen mondva. Szépen dolgoztunk együtt, egymásnak háttal, nehogy másolni tudjunk egymástól. Amióta elment, egyetlen szórakozásom, hogy tovább írok, de nem olvasom, ehelyett leveleket írok, amit mások talán olvasnak.*³

Panek szinte kifogyhatatlan az Aladárra kitalált új és új elnevezésekben. Ali saját szellemes szavajárásait, nyelvi leleményeit forgatja vissza, magára a szerzőre vonatkoztatva, utánozhatatlan, hatásos tömörítéssel, hajlítással. „Jenő” is Aladár egyik kedvenc humoros neve volt ekkoriban. A történelmi személyiségek, korok montírozásával, gyors egymásba

Budapest 1980. Ezt követte a *Boszorkánygyűrű*. Novellák. 1982; *Függő játszmák*. Tárcaák. 1983; s az eddig utolsóként ismert: *Kihagyott szívdobbanás*. Esszék. 1985.

³ Szováta, 1974. november 12.

játszásaival pedig éppúgy élt merész verseiben, mint köznapi beszéde villámszerű asszociációiban. A „kispolgár”-ként emlegetés már leplezetlen csúfolódás, mint iskolás gyerekek közt a tudatosan bosszantó gúnynev.

Zoltán saját munkájáról is szól, röviden, jellegzetesen, akárcsak a természetéről, amelynek igaz értője, szerelmese. *„Regény. Még nem látom a végét: olyan, mint egy hosszú tehervonat a kanyarban.”* S a táj: *„Olyan, mintha egy nagyon jó író írná ezt az őszt.”* De nem rejti véka alá: *„Most azért írok, mert a múlt heti Utunkban végre megjelent Klári írása a verseskönyvemről. Úgy látom és emlékszem, hogy változtatás nélkül hozzák.”*⁴

Érthetően fontos szerepet játszik számára – élőszóban, levélben egyaránt – az írók, írások, kritikák mérlegelése s természetesen főként saját munkáinak, visszhangjainak alakulása. De a nekünk, néha nekem írt levelekben főhelyen áll, kifogyhatatlan fordulatok, érzelmek, indulatok forrása: Aladár s kettejük hullámzó, kalandos kapcsolata. 1975 szeptemberében így számol be életükről panekos masszív szellemességgel: *„Itt semmi újság, Aladár rossz, a nap süt, néha esik az eső.”* A „bővebb” leírás is körvonalakat jelöl: *„... most jöttünk meg Aladárral Marosvásárhelyről: az újabb élményeknek se vége, se hossza. [...] Október elejétől megyünk Szovátára – dolgozni.”* Majd, miután megírja, hogy jönnek *„Nagy Laciék is, mint ígérték, e hó végén”*, levele végén mintegy összemosza az említett költő-barátokat egy – általa igen kedvelt és sajtóságon egyedül – sejtelmes szentenciában: *„Az ember addig kínlódjék régi barátaival, amíg lehet.”*⁵

⁴ Uo. Mindig gondosan figyeli, visszajelzi, gyűjti a róla szóló kritikákat. S másoknak is segít a pontos számbavételben. Most is így folytatódik a levél: *„...félretettem [...] egy példányt; kérésre házhoz küldöm a következő levélben. Ezúttal egy Szócs-cikket mellékelek a múlt heti Előreből: bizonyára érdekelni fog benneteket; különösen Szilágyi Domokos miatt, a másik két páli jelentéktelen.”* A figyelemhez hozzátartozik az a tény, hogy előzőleg már írtam a *Mellékes csodákról* a Kortársban. Ennek nagyon megörvendett, akkortól vett komolyan (Kortárs, 1974/8. 1138–39.). Cikkemet az Utunk 1974/45. száma közölte *Gyöngédség-dráma* címmel.

⁵ Kolozsvár, 1975. szeptember 5.

Ali is minduntalan visszautal Zoltánra leveleiben. Van, amikor Panek közvetíti számára a mi híreinket.⁶ A legőszintébb lelkesedéssel ír barátja születő regényéről: „*Panekkel voltunk Szovátán vagy 12 napot, dolgozunk, csendesen öregurasan. [...] Igazán jó, rendkívüli amit most fog befejezni, mindennél amiért a nyáron lelkesedni tudtunk, jobb, minőségileg több ez a könyv.*”⁷

1976-ban többször is járnak Szovátán. Hol együtt, hol vissza-visszatérve (néha felváltva) Kolozsvárra.⁸ Írnak nekünk külön, néha együtt. Levelet, képeslapot. Igen jellemző az egyik, pár soros képeslap:

Itt őszölünk Szovátán, egyelőre napsütésben, kapirgálunk és szeretettel gondolunk Rátok.

Sok csók: Ali és Miuka⁹

*Ugyanaz, de mégsem – rengeteg befejezetlen veszekedéssel.
Panek Zoltán¹⁰*

Ez az idillikus együttlét, közös munka, termékeny, derűs harmónia nem tart (nem tarthat?) sokáig. Aladárt egyre gyakrabban szólítják el Szovátáról sokasodó otthoni bajok. Zoltán ezt lényegében értetlenül, kívülről, sőt ellenszenvvel nézi. S ami Ali

⁶ Édesapja halálakor, a gyászjelentéshez mellékelte néhány sorban is: „*Zoltán mondta, hogy Klári beteg.*” (Ez volt a nagy kockázattal járó rák-operáció.) Kolozsvár, 1975. november 21.

⁷ Lacinak írja Ali 1976. november 26-án. A következő nap ez az eligazító üzenet jön: „*Mi valószínűleg itthon vagyunk, ha csak nem Szovátán. Ezért, ha megjönneél, anélkül, hogy előre jeleznéd, kérlek feltétlenül táviratozz (mert nincs telefon)*”; ezt követi az Írók Villájának pontos címe (1976. november 27.); „*...itt dolgozom néhány hetet megint Szovátán. Zoltán ma hazament, megint nem érzi jól magát. Sokat emlegettünk benneteket és a Zsoltéknál [Mester Zsolt, az ideggyógyász] készülők társaság szeretettel vár*” (1976. december 10.).

⁸ Kolozsvár, 1976. dátum nélkül (ősz?), Ali levele, amelynek a végére Zoltán is ír. „*...holnaptól mi is Szovátára vonulunk és kb. addig leszünk ott, amíg te Nagymaroson. Onnan is fogunk írni, és Páppot nagyon várjuk (ha jól értelmezem, csak ő jön egyelőre)*” – írja nekem, a lábadozónak, s Zoltán kedves meghatottsággal, kedvelt szentenciózussággal csatlakozik: „*Milyen szomorúak a legjobb szövegek is, ha majd eltűnik mögülük az ember – de ez már szinte reménytelen, hogy csak a szövegeink kiáltanak – mi az, ami ilyenkor hallgat bennünk? A régi szeretettel ölel és melletted van: Zoltán is.*”

⁹ A szászrégeni Szócs Gyöngyi (Aladár későbbi felesége) akkori tréfás beceneve.

¹⁰ Szováta, 1976. ősz (dátum nélkül).

munkáját illeti: nemcsak a szovátai műhely marad el, hanem a kolozsvári íróasztal, munkalehetőség is egyre elérhetlenebb lesz, végül úgy érzi és éli: nincs is esély arra, hogy újra nekiüljön folytatni saját írásait. „...szomorú családi kapkodás mellett ezért nem tudok még egy levél erejéig sem feltápaszkodni, lassan lassan már nem tudom mit csinállok” – írja nekünk. S utóiratban: „A könyvet[d?] olvasom, esténként még van némi csendem. Erről majd külön. Pápp rosszul tette, hogy nem hagyott olvasni. Lehet segített volna rajtam, abban is, hogy végre én is hozzáfogjak valamihez.” Mintegy jóleső irigységgel, nosztalgiával teszi hozzá: „Zoltán jól van, de ő [...] dolgozik.”¹¹ Hasonló lelki- és munkaállapotot sejtet a következő hónapban, már húsvétkor küldött („mi folyton temetünk”) levélkéje. „Azt hiszem, minden részletet tudtok már. Mikor jösztek erre, miért hallgattok úgy. Lehetséges, hogy a könyvhétre engem felküld a Kriterion, de ez még csak terv. Dolgozunk és dolgozunk. Zoltánnál látszata is van.”¹² Vagyis: őnála nincs.

Valóban: májusban magától Panektől tudjuk meg frissiben regénye diadalos elkészültét. Sőt a további biztató, felbuzgó terveket is. (Teljesülnek is, gyorsan és jól.) „Már bizonyára hírét vetted, hogy a regényt csakugyan befejeztem (410 oldal); a szerkesztő még május elején kiváló minősítéssel adta tovább; októberre állítólag könyv lesz belőle” – olvashatom levelében. S máris itt a folytatás: „Most pihentem egy keveset: az új novelláskötetet kellett leadásra előkészítenem. Indulok haza Kolozsvárra. Onnan majd bővebben írok. Hogy szeretnék most én is ott – veletek lenni.”¹³ Egy mondat erejéig megjelenik itt is Ali: „Most van bőven Aladárból, még ha fáradt is.” Ebben én némi rosszmájúságot érzek, bár a humorizálás kedvéért valót.

Ezen a nyáron (1977) Aladár valamennyit pihen, utazik. Az év nyarán nálunk van, Pesten, ez az az alkalom, amikor első, panellakásunkat „őrzi”, majd csak télen kezdődik el Kolozsváron a család súlyos, közös gondjainak sorozata. Mi magunk is járunk Erdélyben, többször is, ahogy ez már kialakult. Zoltán az, aki egy

¹¹ Kolozsvár, 1977. február 1. A nagyon szeretett, rendszeresen látogatott tordai nagynéni (Jolánka néni) betegsége, sorsa, saját tehetetlensége keseríti el.

¹² Kolozsvár, 1977. március 3.

¹³ Szováta, 1977. május 28. A teljes(ebb) levél mutatja: ekkoriban köztünk is egyre közvetlenebb baráti szálak szövődtek.

nyári alkalommal behozza „hosszánk” (a kolozsvári Papp-lakásba) Cs. Gyimesi Évát. (Ide akkoriban már ő is be-betér arra járva, mint Aladár már régen, rendszeresen érdeklődve Laci szülei iránt.) Vele ettől kezdve találkozunk és sűrűn levelezünk, több évtizedig. Elsősorban közös szakmai kérdésekről, irodalomelméleti, kritikus nézeteinkről. Többnyire nagy egyetértéssel, egymást segítve.¹⁴ Méltán lehet büszke Panek arra, hogy ő hozott össze bennünket. Miután közös körökben mozgunk, sokszor Évától kapok egy-egy hírt az író-barátokról is.

Aladáréknál ez év őszén kezdődik el még csak az igazi, hosszú kálvária, Mancini néni (édesanyja) súlyos betegségével. Enyhíti a gondokat az, hogy ekkor sikerül Gyöngyikét Szászrégenből Kolozsvárra áthelyeztetni. Végre egy régen várt siker.

Ezek a változások, főként a sokasodó gondok nem segítik elő a szokásos szovátai közös munkát. Ezt és Aladár életének, viselkedésének hasonló mozzanatait gondolom a két jóbarát ellentéte, későbbi eltávolodása egyik fő okának. Az eredet azonban alkati. Zoltán mintegy homlokegyenest ellentéte a „mindenkivel” együttérző, törődő – vagy legalábbis erre törekvő s ezt személyes felelősségnek, lelkiismereti, érzékenységi kérdésnek tekintő – Alinak. (Mint holmi közeli tanú mondhatom, ez valóban átlagon felüli, már-már képtelen túlzásnak vélhető jelenség. De a költői természet velejárója, áldása-terhe, amit Ali ereje szélső határaiig vállal.) Érthető, hogy legjobban Paneknek szúr ez szemet, aki viszont szinte teljesen mentes bármiféle empátiától. Őt idegesítik, sőt felbőszítik az Aladárt sújtó bajok, s főként az, ahogyan mindezt felvállalja. Lehet, éppen azért, mert hiányolja régi, pótolhatatlan barátja jelenlétét?

Ali mindenesetre a számára legterheesebb időszakban is rajta tartja szemét Zoltán regényén. Ez nem önzetlenség, magának is vigasz, segít tartani önmagában a lelket, a bizakodót, az alkotót. A

¹⁴ Éva ekkor már joggal nagyra becsült tagja a kolozsvári egyetem magyar tanszékének, bár még csak egy nyelvművelő kötete jelent meg (*Mindennapi nyelvünk*. Kriterion, Bukarest 1975), s akkoriban kerülhet hivatalosan is közelebb az élő irodalomhoz, irodalomelmélethez. Ehhez tudom szállítani a szakirodalmat, a folyóiratokat, információkat. Hiszen képtelen szellemi elszigeteltségben kénytelenek létezni. Maga sem tudja, mennyire bámulatra méltó, amit ennek ellenére létrehoz a következő években. (Itt csak 1978-as *Találkozás az egyszerivel* és 1983-ban megjelent *Teremtett világ* c. könyveire utalok.)

fent idézett, váratlan nagy családi bajokkal teli levél végén is ez a reménysugár: „Zoltán könyvének (és ő magának!) a *Kriterion* napokon méltán volt nagyon nagy sikere! Jó és szelíd lett, szenvedő embertársa baja iránt csak részegen közömbös.”¹⁵ Majd még egyszer, hangsúlyosan: „Viccen kívül a regénye nemcsak jó, de külalakban is sikerült, majd meglátjátok.”¹⁶

Úgy vélem, hogy ez az 1977-es év éppen Zoltán kimagasló, nagy írói sikereivel és ezekkel párhuzamosan Aladár földig sújtó gondoljaival oka, alapja hirtelen eltávolodásuknak. Addig játékosnak tetsző összeütközéseik komollyá, sőt komorrá válásának. Többes számban kell-e mondanunk ezt a távolodást, összeütközést, amelyet mintha mindig Zoltán kezdeményezne, s Aladár közelítene a békülékenység oldaláról, amíg csak lehet? Közelítene – de hiába. Mintha a vadon törvényei szerint történne ez az összeecsapás, ahol a legyengített, hátrányos helyzetben lévő felet kell kedvezőtlen helyzetében támadni. (Vajon így látja ezt Panek? Lépéseiből erre lehet következtetni.) Így az elkövetkező „viadal” mindennek nevezhető, csak lovagi tornának nem.

Az 1978-as évben az erdélyi baráti levelezést számunkra Panek nyitja meg.

Kettőnknek ír, Lacival, azzal a feltételezéssel, hogy Ali bevádolta volna őt nálunk. Pedig efféléről szó sincs. Vajon mi állhat emögött? Valami játék? Rossz vicc? Kínos, de – különösen eleinte – annyira eleven humor élteti, s olyan szellemes az előadásmód, hogy mintegy elfedi a durvaságot s a veszélyt. Azt juttathatja az ember eszébe: úgy látszik, egy jó poénért semmi se drága. De még ilyen felfogásban is felszisszen az ember, fenyegető a szélsőségessége. Önjellemzéseként írja például: „Az én mostani hangulatom akasztófahumor, ami azt mondatja velem, hogy az akasztott ember nyakkendő helyett a nyelvét viseli a mellén. Tehát szókimondó, sőt a nyelvezete is kilátszik. [...] készülök [...] Szovátára – ahol, ha én nem, isten tudja, ki jön le az idén a hegyekből vaddisznóként. (Majd onnan más levelet írok: mindenesetre boldogabbat.)” A legszórakoztatóbb –

¹⁵ Ezt a jóhiszemű feltételezést hamarosan, alaposan megcáfolják az események.

¹⁶ Kolozsvár, 1977. december 12. Az érthetően szomorú, megtört befejezésben újra ott az akaratlan visszatérő Shakespeare-utalás: „A többi néma csönd.”

legirodalmibb? – akkor, amikor távol kettejüktől, valami másról, például akkori nőügyeiről ír. Most éppen „Magdi” a soros – vele volt együtt szilveszterkor is –, ő az, akinek „*kiújult az olasz-vőlegény-betegsége, és mint exportból visszamaradt baba előrevetülő nosztalgiákkal jelezte számomra a soha eléggé idejében el nem csíphető pillanatot, hogy ütött a szabadság negyedórája (Bajor Andornál: a bosszú negyedórája); meg kell ragadni a semmit.*”

Itt ír válogatott novelláskötetéről (*Elmozdult képek*), s arról, hogy már a következő is kiadás előtt áll. S hogy új autó vásárlását tervezi – nyilván a várható honoráriumból. („*Válogatott novelláskötetemet már hirdeti az Utunk, az Emberbolondok a Daciánál is rendben; ez utóbbi május végén jön. Március végéig szeretném megvenni a gépkocsit.*”¹⁷) Aladárt nem említi. De következő levelében többször is visszatér rá, s felelegeti a könyve elé írt előszavát is, furcsa, fonák szellemeskedéssel. „*...Már olvasom a válogatott novelláskötetem korrektúráját, tehát ez a könyv is hamarosan [megjelenik]. Az előszóban Aladár mennybe megy – és cipel engem is.*”¹⁸ Minden megnyilatkozás mögött különös pálfordulás áll, gyűlöletbe átváltott szeretet, ádáz rosszindulat. Kárörömmel állapítja meg, hogy mostani önmagához képest „*Ali sokkal rosszabb helyzetben van.*” „*Kifutott a leadási határidőkből.*” Mintha nem tudná, hogy ez a leegyszerűsítve „*rosszabb*”-nak nevezett helyzet mennyire magával hozza ezeket a kényszerűségeket. S főként: mintha nem barátja gondjaival érezne együtt, hanem valamely ellensége szerencsétlenségét nézné elégedetten. (Áruló) sajnálkozással még hozzát teszi: „*de ennek én nem tudok örüdni.*” Mintha a barát baján való örvendés lenne a természetes. S értesüléseihez hozzát teszi: „*épp most beszéltem vele; hetenként egyszer hív telefonon.*”¹⁹ Miért nem fordítva? Miért nem ő, az éppen szerencsés keresi a bajban lévő? Azt, aki nyilván együttérzésért fordul hozzá. Rendszeresen hívja tehát, de az előadásmód alapján ez a hívás egyoldalú, viszonzatlan. Ezt legalábbis részvétlenségnek érzem (az udvariasságról nem is szólva). Nem. Mélyen sértett félnek érzi magát. Olyannak, aki

¹⁷ Kolozsvár, 1978. február 23.

¹⁸ Szováta, 1978. március 25.

¹⁹ Kolozsvár, 1978. február 23.

sérelmét sem tisztázni, sem felejtetni nem kívánja. Inkább ápolja, táplálja, terjeszti – s lényegében –, ha kimondatlan is, megbosszulja. Aladárral kapcsolatban minden értelemben csak lekicsinylő, megbélyegző kifejezéseket, jelzőket, megjegyzéseket mond és ír le.²⁰ S hasonlóképpen (vagy még fokozottabban) az Alihoz feltétlenül ragaszkodó Vásárhelyi Gézára vonatkozóan. Tüntető és rosszízűen túlzó módon fejezi ki csodálatát KöPÖLÖ (férjem, Laci) regényének elolvasása után is.²¹

Aladárban most már egyértelműen ádáz ellenséget lát. Nem veszi észre, hogy egyre növekvő mértékben köti le, lelkileg-fizikailag a családot ért s az 1978-as évtől egyre folytatódó, súlyosbodó, halmozódó gond és betegség.

Az oly rég várt nyári, londoni utazásra készülődés már ezzel a háttérrel történik. „*Nem tudok dolgozni sajnos, sok kórházjárás, nem alvás, izgalom*”²² – írja Aladár egyik nyár eleji levelében, amelyben Panekről is említést tesz: „*Zoltán most jött haza 3 hónap után Szovátáról itthon nyaralni egy kicsit. Ő is beteg, nem tetszik az állapota s hogy nem tud segíteni az ember. Meghívója nem jött és okosat is írtak össze [!], s megjelent a novellás kötete is (a gyűjteményes).*”²³

²⁰ „Évfordulók és még következő napokból lehető évfordulók rácsai között vergődik búsongó, vágyakozó életünk. Aladár egyébként módszeresen és már évszázadok óta szó ilyesmiből magának börtönt...” „Aladár most a kisemberiség gondjaival foglalkozik” (Szováta, 1978. március 25.). „Ladár, a neve kezdőbetűjét és vele egyéniségét már rég elvesztett, nemzetközileg körözhető – de minek” (Szováta, 1978. április 15.).

²¹ A munkacímén: *Behavazott tetők*, illetve *Az alkoholista halála* valóban igen jó mű. Nem illik azonban hozzá a levélben kifejezett, mintegy himnikus dicsőítés. („gyöngéden odahajolni” kell ehhez „a jövő század regényeinek egyikéhez”. „Áldja meg az isten azt a világifjúságát, amely öregkorának vigasztalására már most beveszi” ezt az opust.” Hamisan cseng az érzelmesség. Itt inkább az ellenfél híveinek megnyeréséről, átcsábításáról van szó. („Hogyan is tudhatnátok Ti, mennyire is szeretlek én titeket?” Szováta, 1978. április 15.)

²² Kolozsvár, 1978. június 6. Az ekkoriban oly sokszor ismétlődő „kórházjáró” mozzanatokat még ki kell egészíteni a korabeli román kórházi viszonyok szinte hihetetlen ínséges képével: amikor elemi egészségügyi eszközök, gyógyszerek is hiányoznak (van amikor a vatta is hiánycikk), a betegetől várják el, hogy hozzanak magukkal vagy szerezzenek be mindent (sokszor külföldről). Kevés a hely, az ágy, nem mindig jó a fűtés. Csak a korrupció biztos. (Találó ezekre az állapotokra a korabeli vicc: Hogy fűtik a román kórházakat? Kettesével fektetik a betegeket, egy lázast egy lázतालान्न.)

²³ Az *Elmozdult képek* című kötetéről van szó (Kriterion, Bukarest 1978).

Nem is szól arról, hogy ő vezette be ezt a fontos kötetet, legjobb tudása szerint, magas színvonalon. Azt az író, aki dialógusaikban egyre kíméletlenebbül bántja, sérti, ismerve türelmét, békeszeretetét, alaposan próbára téve köztudott korrektségét.

Eleinte komolytalan heccelődésként is felfogható veszekedéseik egyre inkább kezdenek elfajulni.

A sértettség egyik forrása Alival szemben az utazás lehetett. Miért és hogyan utazik Ali vagy más író – most már Nyugatra is –, s miért marad ebből ki mindig ő? Ha alaposan utánanéznénk a dolgoknak, választ lehetne adni erre a kérdésre. (Ha lehetne. Hiszen nemcsak adott esélyeket, hanem lelki tényeket is számba kell venni ehhez.) Vajon elképzelhető-e, hogy akkoriban bárki bármely lehetséges ismeretségek révén, külföldi kapcsolatokkal rendelkezve, kijárhasson, elintézhessen valamelyik kollégájának biztos, garantálható külföldi meghívást, esetleg szállással, ellátással? Különösen ha az a kolléga – bár kitűnő író – egyáltalán nem könnyű ember. S ráadásul a maga útját csak (egyébként jogos!) méltósága jegyében tudja és hajlandó elfogadni. Felháborodottság, becsapottság, tudatos kijátszás-, mellőzésérzet csap át gőgös visszautasításba, önérzetes nyilatkozatba. Ez vegyül beléjük és pólyálódik be fájdalomcsillapítón.²⁴ Aladárt pedig, aki maga a legkevésbé lehet felelős, elégedetlenségének bűnbakjául teszi meg.

Mindezzel együtt, s tudván e korlátokat, a nagy tehetség felülkerekedésének érzem, amikor néhol ugyanez egészen más fénytörésben is képes fel-felvillanni. A keserűséget bölcs, büszke kedélyességgé varázsló utánozhatatlan, valódi fölényes szellemességben. „*A vidéki ember maradjon vidéken, ott neki jó és szép, ne mászkáljon összevissza, mert az nem neki való.*” Nekünk

²⁴ „Aladár megint bele akart avatkozni az én vidéki helybenmaradásomba, mondván, csak úgy melleleg, mert most Erikkal készült volna Párizsba, de jelenlétemben mondta ki, tehát úgy melleleg oda kellett nekem is vetni: »Te jövőre még, elintézem.« Mire, képzelhetitek, milyen tiráda következett, hogy már számtalanszor kikértem magamnak, hogy ő tegyen engem Európa koldusává.” Szováta, 1978. április 15. (A jóindulatú, netán biztatásnak szánt mondat lenéző megjegyzést vált ki a sérült emlékezetben. S a – sajnos, találó – metaforák visszavetése után, azok helyett mi marad? Van más megoldás? S efféle „más”-t elintézhetnének a szóban forgó, alapvetően hasonsorsú koldusok? Csak gonoszságuk, rosszakaratuk az akadály? Stb.

írja ezt, s közben eszébe jut, hogy hiszen mi magunk is éppen utazni készülünk, gyorsan hozzáteszi tehát: „Természetesen rólam van szó. [...] azért nektek kívánok szerencsés utazást...”²⁵ Seregnyi, az alaphelyzetek fonákságaiból fakadó ellentmondás.

Zoltán számára az egészen belül makacsul visszatér „a meghívólevél meg Aladár meg a menés”. „Én – Laci levelére – beugrottam a tárgyalásokba ilyesmiről Aladárral, bár megfogadtam, hogy soha többé...” „Ő kapott meghívót, én nem, ő megy, én nem. De se baj. Így kell nekem, ha vele akarok valamibe keveredni.”²⁶

A levél összefüggéseiből az is kiderül, hogy Laci (mint aki ekkorra szívébe zárta Zoltánt) próbál közvetítőként fellépni.

Mindez s az egész kapcsolatszövevény (belesűrítve az emberekbe átültetődő korabeli fertőző bizalmatlanságot) eredeti formát teremtő, magas művészi szinten ölt testet Paneknek *A földig már lépésben* című, 1977-ben megjelent regényében.

Voltaképpen az Ali–Zoltán-barátság – kibővülve ezekben az években Ali – Zoltán – Kolozsvári Papp László-„triumvirátussá” – folytatódik még a nyolcvanas években is. De a kölcsönhatás az első időszakban igazán termékeny. A nyolcvanas években mindennek már inkább csak „utójátéka” zajlik. Ismételteletlen a jelenség, mint minden ritka jó találkozás.

A hetvenes évek végén még folytatódik, visszatérni látszik Zoltán legjobb (?) évada, írói aranykora. Nem kis részben az ő sikerének is látom azt, hogy Mester Zsoltot²⁷ rábeszéli, segíti: írja meg emlékezéseit. Ez a *Koppantó* című könyv – ma is úgy látom – egyedülálló érték a maga nemében, olyan időszak, olyan életforma, olyan tárgyi rekvizitumsor megőrzése, méghozzá magas színvonalon, amely Panek biztatása nélkül a nyomtalan eltűnés sorsára jutott volna. Méltán aratott sikert. Ezek ünnepléseként emlékszem egy Zoltán szervezte közös, felejthetetlen nyári

²⁵ Szováta, 1978. június 16.

²⁶ Uo. (Kiemelések: Sz. K.)

²⁷ Mester Zsolt könyvéről megjelenésekor a Magyar Nemzetben (1980. december 21.) írtam. Máig tartó hiányérzetem, hogy egyik gyűjteményes kötetembe sem vették fel a szerkesztők, holott szervesen hozzátartozik hézagpótló szándékaimhoz. Pedig beleillett volna akár a *Szeged–Kolozsvár 1955–1992* című kortársi szemlébe (Pesti Szalon Kiadó, Budapest 1993), akár pedig a *Hálás utókor?* című tanulmánykötetbe (Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc 2000). Szerkesztőimet menti a szigorú korlát: a meghatározott oldalszám, a pénzügyi keret szűkösége.

„táborozásra” (valóban sátrak is voltak). Szülőföldjén, Kőszegremetén voltunk együtt. Engem Mester Zsolt vitt a zömmel már ott tanyázó társaság után. Az egész vidék, maga az út is felejthetetlen. A – szintén Zoltán által – kedvvel idézett Petőfi-útirajzok egyik nyomvonalát követtük. Csiki Laciék²⁸ vártak már ott, a jéghideg „kis Túr”-ban fürödtünk, szalonnát sütöttünk. Felejthetetlen szép emlékként él bennem s bizonyára a többiekben is. A szervező igazán otthon és elemében volt. Körülbelül 1979 nyarán lehetett ez. Az ezt megelőző, majd ezt követő lapok, levelek arról is hírt adnak, hogy – úgy hiszem, Aladár óriás türelmének és békeszeretetének köszönhetően – mintha visszatérne a „rég” szavatai idill. Panek ugyanis, miközben megírja nekem nyári címét „a Csiki-családdal, júniusban”, szót ejt Aladáról is: „Aladárral, mint negyven rablóval, azóta többször összejöttem.” „Jó a novelláskönyve.”²⁹ Lehet, azért is írja, mert tudja, hogy nekem fontosak az Aliról s a barátságukról szóló kedvező hírek. Aztán közvetlen, jogos büszkeséggel folytatja az immár jótékonyan halmozódó kellemes irodalmi újságokat: „Valamint [jó] Mester Zsolt regénye, amely már nyomdába adatott (Koppantó).” S ezt követi a talán legígéretesebb műhelyjelentés (itt már önmagáról): „Én most lendülök neki az újabb 20 íves (második) kötetnek. Isten legyen hozzám irgalmas.”³⁰

A nyár elmúltával reménykedve kapom azt a levelet, amely Szovátáról érkezik, s ahol a régi hangnemben, a régi kedveskedő csúfolkodással szól Aliról s a közös munkáról: „Holnap lesz egy hónapja vagyok itt: II. vagy szerencsétlensorsú Jenő pápával jöttünk.” Úgy hiszem, Ali végtelen toleranciájára jellemző, hogy a viharos előzmények után, s ezek ellenére, a békülést keresi. Azonban úgy tűnik, nem sikerül a teljes visszatérés. Zoltán írja: „ő egy hét után hazament gyűlésezni – talán ma megjön”. Örvendek

²⁸ A Kriterionnál Csiki László szerkesztette az itt sokat emlegetett nagy regényt s Zoltán más könyveit is. Igen jó kapcsolatban voltak és maradtak, tudtom szerint egyikike volt a Zoltán mellett legtovább („végsőkig”) kitartó barátoknak.

²⁹ Kolozsvár, 1979. június 1. Az említett novelláskötet a *Szigetvár lakatja* lehet, ez jelent meg akkor, 1979-ben a Kriterion Könyvkiadónál.

³⁰ Uo. A tervezett regény *A földig már lépésben* „folytatása” lett volna. Beszélgetések, részletek olvasása nyomán mondhatom, az irodalomtörténetnek is nagy vesztesége, hogy végül is (tudtommal) nem készült el. (A fekete lovas munkacímre emlékszem. Igen nagy kárnak érzem, hogy „Isten nem volt irgalmas” hozzá.)

annak, hogy visszavárja. De magát a megállapítást kiegészítem magamban – a korabeli helyzetre emlékezve – : nemcsak és nem főleg „gyülesezés” szólíthatta vissza Alit, hanem az egyre tovább komorodó családi problémák is.

Mindenesetre igen jó, hogy – mintha mi sem történt volna – az őszi szovátai levél szerint Zoltánnál minden a legjobb mederben folytatódik tovább. *„Írom a regény folytatását – hátulról a 2. kötetet: jövő május 1-ig le kell adnom 400 oldalt. Ennek következtében máris boldogan fáradt vagyok – megy az írás, de mikor lesz ebből könyv?”* Beteljesülés az is, hogy *„Járt nálam Mester Zsolt: regénye megjelent; nagy siker”,* s biztató jelként olvasom, hogy régi emberi kapcsolatokat elevenít fel (Láng Gusztáv), s újakat sző, ápol: Kabdebó Lóránték ekkor bukkanak fel nála, Erdélyben.³¹ *(„Köszegremetén azóta csak Kabdebóékkal és Láng Gusztiékkal voltam. Együtt. Köszönöm a Lóri-cikket; nagy nehezen hozzájutottam.”)* Még elmaradhatott a címcseré, tőlem kérde Lóránték új lakcímét.

Majd újra Aladárról és a közös munkáról: *„Aladár már »fejezi be« (beléteszi a fejét) [szokásos szójátékaik egyike ez] valamelyik regényét.”*³² *„Még közösen is írunk.”*

Saját munkája jól halad. *„Úgy tervezem, addig maradok itt, amíg legalább a regény felét megírom. Közben írtam három novellát is. Ennek sohasem lesz vége.”* Udvariasan érdeklődik az én dolgaimról is: *„Írj a könyved sorsáról.”*³³ Az 1979-es év végén egy rövid levélben jelzi: *„... hazatakarodtunk Szovátáról, csak bajra: itthon korántsem és későntsem megy a munka. Hajtani kell. Azért is csak röviden.”* Így távirati módon végigzongorázik a közös kérdéseken: *„Örülök, hogy szereted Mester Zsoltot.”*

³¹ Irodalmi, kortársi találkozó értelmében, hiszen Kabdebó Lórántot családi kapcsolatai fűzik Erdélyhez. Érdekes véletlen, hogy például éppen 1956 őszén, a forradalom kezdete idején is ott tartózkodik, családlátogatáson. (Maga ír erről: *„Jönnek, jönnek, katonák jönnek, / katonák, akik nem köszönnek.” In honorem Román Károly. Árgus Kiadó – Vörösmarty Társaság, Székesfehérvár 2003. 67.)* Panek *Emberbolondok* c., 1979-ben megjelent kötetéről a Magyar Nemzetben (1979. szept. 2.) írt.

³² Valószínűleg nem regényről, hanem a majdani *Svájci határállomás* (1984) valamelyik elbeszéléséről lehet szó. Ha csak bele nem fogott a *Képzeltbeli ásatás* (1986) egy változatába.

³³ Szováta, 1979. november 14. Amiről érdeklődik, az a régebben készülő (nagy részében ma is kiadatlan) Vajda János-kötet. Kisebb monográfia jelenik meg majd belőle a Gondolat Kiadónál, némi érthetetlen hercehurca után 1980-ban.

„Kabdebónak azóta írtam.” Nyugtalanítja (sőt, úgy érzem: felbosszantja, s váratlanul éri), hogy „Azóta [...] újabb rosszindulatú cikkecske kivágatát is megkaptam Ilia Miskától – ugyancsak a Magyar Nemzet-ből. A maff-realizmus hívei irányából fúj a szél, sejtem és jól...”³⁴

Aladáról röviden esik szó. „Aladár nem érti, milyen könyve jelent meg ott; majd tisztázódik.” Bizonyára tisztáztuk, hiszen – mint akkor minden karácsonykor – mentünk Kolozsvárra. Ez is a rövid levél vezérmotívuma: „...megjelentek évvégézni.” „Várom a találkozást.” Számomra az a legbiztatóbb, hogy ez is szerepel: „Némi olvasnivalód lesz majd részemről, ha jösztek.”³⁵ Vagyis: halad az új regény. Minden a régi, jó rendben.

Ez az a rend, amely a következő évtizedben lassan végleg felbomlik. Megidézett író-hőse fokozatosan kivonul, elszigeteli önmagát, elhallgat. De ő az, aki a kiemelt hetvenes években virágzik, terem, s maradandó műveket hagy későbbre is. Ezek közé tartozik a már többször emlegetett Panek-regény.

Egy példátlan regény tükré³⁶

Író irodalmi portréja – egy íróársáról? Civakodó munka- és vitapartneréről? Barátjáról és ellenfeléről? Igen, olvastunk már efféle. Akár Aldous Huxley *Point counter point*-jére is gondolhatunk. Ott van benne ő maga és D. H. Lawrence, akkor eleven alakok, viszonyok – persze, stilizált, regénnyé transzformált változatban. Erről lenne szó itt is?

Valamennyire. De az érintkezési felület nem valami nagy.

Panek Zoltán regénye különös és mindenképpen új, eredeti (a magyar irodalomban tudtommal egyedülálló) prózai formateremtésével tűntet.³⁷ Hiszen éppúgy tekinthető belső

³⁴ Itt a Sütő Andrással folytatott vitájáról (az ún. „Csipkerózsika-vita”-ról) és következményeiről, magyarországi visszhangjáról lehet szó.

³⁵ Kolozsvár, 1979. december 2.

³⁶ Tulajdonképpen Lászlóffy Aladár művészi megjelenítése.

³⁷ *A földig már lépésben* című regény megszületésekor igen sok és jó, többfelől is közelítő, méltányoló kritika jelent meg – főként Erdélyben. Magam is írtam róla a Kortársban (1979/4. 657–658.; ez később *Szeged–Kolozsvár* c. kötetemben is megjelent, szerves részeként egy sorozattá növő Panek-tanulmánynak. (Uo. 151–

monológnak, mint szüntelen dialógusnak. Akár az egyik, akár a másik szemszögéből nézi valaki, azt veszi észre, hogy nem egy, avagy két személy jelenik meg benne, hanem sok és sokféle. Nők éppúgy, mint férfiak; írók és nem írók. Valamennyi beszél, mindig életszerűen, a maga nyelvén. De valamiképpen mind „elmélkednek”, bölcsekednek! Az író pedig végletesen ironizálja is a mindenkori elmélkedést, amelyre (ott nyomban, az írás valóságában) rácáfol csattanósan az eleven előre be nem láthatóság s ennek álmétkodást keltő varázsa.

Így mindig az éppen „születő” beszéd a regény hangneme. Az adott helyzetben, pillanatnyi (csak egyszer van ilyen!) szituációban. Vagyis: a regény helyzet- és szituációszövevény, amely emberekben, emberek közti kapcsolatokban, szorosabbá vagy lazábbá váló, találkozó vagy egymást taszító nexusokban elevenedik meg. Helyzet-körkép, amely *körképet* ad, igen sajátos szemszögéből s még sajátosabb módon. Mind a körülvevő világ, mind maguk az ezt „megjelenítő” személyek egyes – az író választotta (?), az író számára adódó (?) – figurák szavaiban, legtöbbször „replikáiban” öltetik testet. Abban, amit az adott helyzetben, partnerük, partnereik és saját életviteli irányuk, esélyeik hatására (tudva-tudatlan) kimondanak. S még inkább abban, amit *nem* mondanak ki (vagy mert nem képesek megfogalmazni, vagy mert nem is ajánlatos). Ez utóbbit „gondolják”, vagy az csupán sejlik, „ködlik”. Mindez állandó drámai jellegű kölcsönöz ennek a lírához is igen közeli nagy kompozíciónak.

A regény belső tere, sajátos „lehetséges világa” mindennek következtében merészen, két nagy szélsőség között képződik. Az egyik pólusnak tekinthető a köznapok mikro-mozzanatainak alaprétege. (Nevezhetnénk csip-csup ügyeknek, szavaknak, mozdulatoknak, az élet apró árnyalatainak.) Másik pólus az ezeket átszövő, a mögöttük, mellettük, bennük szüntelen megnyilatkozó, alapvető létkérdések közege. Filozófia? Bölcselet? Nem illetéktelen közelítések. De mégsem illenek igazán ide, mivel a regény kérdései soha nem fogalmiak, hanem mindig igen konkrétan: emberre, pillanatra stb. vonatkoztatottak, ezekbe

163.) Fenntartom akkor megfogalmazott véleményemet, de most, ennyi idő után más szemmel is látom, s úgy vélem, ez az élesebb, mélyebbre hatolható tekintet.

beépítettek. Helyesebben: ezekből ellesettek. A középpontban nem a szárnyaló gondolat, hanem a „földhözragadt” kisember áll. Ő is mint „nyomorult”, sarokba szorított, kicsinyes, fogyatékoságaiban megragadott – de éppen mindebben nem annyira sajnálatra méltó, hanem inkább kimeríthetetlen csodálatra és fejtörésre, gondolkodóba ejtésre indító.

Ebből következik a megjelenített – többnyire önkényesen elnevezett, netán beszélő névre hallgató – emberek különös, kiemelt (elnyomott) szerepe ebben a műben.

Közöttük – a jelzett kereteken belül s ezeket a kereteket mintegy önmagában hordozva – jelenik meg, s tér vissza az igen sajátos és önkényes Aladár-alterego. (Inkább alteregók próteuszi változatokban villódzó sora.) Természetes, hogy itt nem a valóságos költőről, a barátról van szó, hanem annak nagyon is önkényes paneki transzformációjáról. A valódi íróbarát csak modell. Ámde: igen fontos modell. S főként – visszatérve a regényszerkezetre – a műben mintegy hordozója a kiemelt, méltatott (eléggé nem méltatható), megtalált (feltalált) egyedi elbeszélésmódnak. Úgy vélem, ebből fakad az, amit „műfaj-ötvözetnek” is mondhatunk (próza-, sőt: regényfolyam, amelyben és amelyből apróbb elbeszélések, netán „anekdoták” is fakadnak, mint az ősi, keretes mesesorozatokban)³⁸, ahol az egyik történet asszociálja a másikat. De itt hangsúlyosabb és közvetlenebb az egymásmellettség. (Még fejezetek sincsenek, a különböző tér- és időbeli elbeszélések, történések bizonyos tipográfiai megkülönböztetéssel választódnak csak el egymástól. Mintegy a felidéződés, az emlékezés játszi szeszélye mintájára.) Ugyanakkor az „elmondás” többnyire kvázidramai (vagy kvázivígjátéki) szóváltások (dialógusok, jelenetek) formáját ölti. Emellett pedig a líraiság, sőt a versbetét sem hiányzik.³⁹ Ehhez a „műfaji” rakoncátlansághoz (a szó eredeti és képes értelmében: nincs irodalmi „rakonca”!) tartozik – de belső természetéből adódóan, igen szerves járulékként – az, hogy apróhirdetés-kockák, kérdőív, rajz („ábra” magyarázatokkal stb.) jelennek meg a regényben.⁴⁰ Ez

³⁸ *Ezeregyéjszaka; Canterbury mesék* stb.

³⁹ Vö. *i. m.* 197, 233. Egy-egy lehetséges megközelítésben mindkettő a mű közepének is tekinthető. Vö. még 339, 355–356.

⁴⁰ *i. m.* 294–298, 362. (Utóbbi címe: „*Mi mindent lehet művelni egy emberrel!*”.)

a hordozója a mesteri műfaj-kavalkádhoz hasonló (s ehhez szorosan tapadó) „hangnemvegyülés”-nek.⁴¹

Természetesen valamennyi állítás, feltételezés csak a konkrét irodalmi példában válik érzékelhetővé, megítélhetővé.

Ez a különös „portré”-nak felfogott regényalak többször bukkan fel, többféle nevet visel, többféle szituációban, többféleképpen szól. Megjelenik mint „Jenő”, mint „Jucifántos Jenőkey” vagy sokáig „Régeni Géza”, „Nougat császára”, a „Mester”⁴². Szimbiózisban tűnik fel – rendszerint vagy mindig – a szerzővel (a szerző-alteregóval), aki szintén többnevű: hol a „könyvszerkesztő”, hol egyszerűen „Zoltán”⁴³, máskor csak beleértetten: „Ő”⁴⁴.

Az író-modellként értelmezhető *könyvszerkesztő* egyik megfogalmazásában: mi ketten „*vagyunk együtt-röpülő alakzat is, amíg el nem jön külön-külön a mi irányunk, alig látszik, hogy nem abba a látszólag közösen elhatározott célba tartunk*”. De – s a regényben ugyanitt – a maga oldaláról nézve, megvallja: „*Te Jucifántos Jenőkey [...] Szálka is lehetnél a szememben. Gondolataid néha vasrácsok szabadulni vágyó tekintetem előtt. De ez természetes*” – s folytatja a fent idézettekkel, az érem másik oldalával. Régeni Géza pedig így látja (így láttatja őt figurájával a könyv szerzője)⁴⁵:

*Két pofa, rokonszenv, barátság, dolgozni tudnak együtt. A bökkenő csak az, hogy eljőhet egyszer majd az összeveszés ideje. Eljön. Megelőző ötletük: vesszenek össze előre; lássák, milyen lenne. Láss és láttass. Teljesen kedélyesen, jóízű izgalommal kezdik. De aztán hamar elkomorodik a dolog.*⁴⁶

⁴¹ Szörényi László kifejezését idézem. Ő Arany János kapcsán alkalmazza ezt a megjelölést, amelyet igen találónak gondolok (akárcsak az Arany-szakirodalom szerzőinek nagy része). Bizarrnak tűnhet a párhuzam, de meggondoltan vállalom. (Vö. Szörényi László: „*Múltaddal valamit kezdeni*”. Budapest 1989. 169.)

⁴² I. m. 245, 222–252, 234–235, 239. stb.

⁴³ Egy helyütt mintegy megduplázza az író saját regénymását. Már jelen van, amikor bekapogtat az őt, őket vendégségbe invitáló „Zoltán, a csendes, fiatal költő”. (235.)

⁴⁴ Ezeknek az alakmásoknak – főként az én-alteregóknak – közeli kapcsolatuk van Krúdy-rokonaikkal. Talán vállalt irodalomtörténeti örökségbe lépésnek tekinthetjük. Az alapvető eltérés az, hogy itt két barát (kapcsolódásaikban tág skálán mozgó két író) alakmásairól van szó. A „portré” egy s ugyanakkor „kettős”.

⁴⁵ I. m. 245.

⁴⁶ I. m. 232.

Mintha az elkövetkezendő valódi történések forgatókönyvét írná le látnokian. Vagy talán tudatos az egész? Előre megrendezendő játék terve? Vérre menő játéké, amely aztán valóban vérre megy, holott próbatételnek szánta a kezdeményező? (Aki ekkor, itt játék és élet közt nem tesz különbséget. Hazardírozás mindkettő.) S az ellentmondás (szabálysértés? tragikai vétség?) az, hogy ebből az „egy kockából” csak az egyik igazán a sajátja, a saját felelőssége: ő maga, a saját élete. A barát élete már „másik kocka”, másik kockázat, a másik kockázata, a másik élete. Azzal csak ő maga „játszhat”. Ezt a jogot még a legjobb barátnak sem adhatja át. Lehet, hogy egynek tekinti önmagával, de valójában mégsem teheti ezt meg.

A kiemelt mondatokat („*Két pofa...*”) Régeni Gézától halljuk, aki a *könyvszerkesztővel* beszélget. De társaságukban egy bájos-szellemes hölgy is jelen van (*Enikő*). Két lovag, két széptevő alaphelyzete. S a nő éppen elébb csontját törte („*a jobb lábfejében*”). Így begipszelve sántikál. S a csevegés ebben a közegben csobog játékos csapongással, avatott játékosok labdaadogató játszmájaként, hibátlanul s mindig derűsen, akár hemofiliáról, akár mozgásképtelenségről van szó, avagy arról, hogy mit kezdjen Enikő a betegszabadságával – Régeni nélkül. Minden változatban és dialógusban (trialógusban stb.), miként az egész könyvben, gombaként sarjadnak a villogó – és nemcsak villogó – aranykópések (vagy: aranyigazságok, „arany igazságok”), sziporkázó szójátékok és aforisztikus életbölcseiségek. Sziporkázás, amely azonban csakúgy, mint a játék, korántsem csak a szórakoztatás s főként nem a feledtetés szándékából ered. Hanem inkább keserűségből (a helyrehozhatatlanság mély élményéből), ennek tudomásulvételéből, a folyamatos felülkerekedésre ítéltettségéből. Sorsból. Nem, nem a „feledtetés”! Inkább az emlékeztetés, a nemfeledés a hangnem eredete. „*Kérlek, fejezd be a mondataidat – rimánkodott Enikő –, mert ettől is sírhatnékom van.*” „*Ó, semmi, ez csak egy tudatlanságában megboldogult mondat volt*” – válaszol Régeni. „*A stílus nem egyéb, mint történelmi alakzat. Stílusalakzat is lehet történelem*” – gondolkodik hangosan, tehetjük hozzá.

A könyvben persze nincsenek efféle fölös kitételek. A szó- és mondatváltásokból, fiktív személyiségekből, helyzetekből

nyilvánvalóan adódik az, hogy ki mit mond, kinek és miért, milyen előzményekből (akár ősiekből) következően. Utalással vagy anélkül.⁴⁷ Például mintha a *könyvszerkesztő* és *Undoki* közti beszélgetéshez kapcsolódna láthatatlan szalon, a közös emberi cérnaszálán, a térben, időben másutt zajló Enikő-féle dialógus egyik fordulata: „*Szerinted mennyit bír el a megbocsátás?*” „*Állapodjunk meg már egyszer a megbocsátás teherbíróképességében; határozzuk meg kölcsönösen.*” Vajon nem éppen erről a fajta „*teherbíróképesség*”-ről van szó (többek között, de mégis központi helyen) a két íróbarát-alteregő között is?

S ehhez hasonlóan, akár egymás ugratásában, az apró, találó, éles megfigyelésekben s mindezek kommentálásában vajon nem szintén a türelem határait tapogatják? „*Monológ pedig többé nincs. Ha nem szól közbe senki, megszólalsz te. Lehet, hogy igazad van. Az emberiség legfontosabb háborúja mindig az, amelyik még éppen nem ért véget.*” Ezt Régeni mondja Enikőnek. Röviddel később pedig a *könyvszerkesztőtől* hallhatjuk, *Régeninek* címezve, rosszmájúan: „... *te olyan bőbeszédű vagy, hogy a saját szavadba is belevágsz.*” S a csipkelődés még élesebben folytatódik: „*Mikor tisztítottad utoljára a képzeleted? Vagy legalább fejedet a tövisszuszorút? Milyen színűre meszelteted majd az agyad? Jön a plafon alá vonal?*” Enikő pedig értő, de csillapító partnerként csatlakozik. („*Legalább fészülkj meg – tette hozzá elmosolyodva Enikő.*”)⁴⁸

Ennek a kezdettől fogva, örökkön próbára tett türelemnek – s teherbíróképességnek – a regénystílusra (és a főszereplők stílushasonlóságára) oly jellemző groteszk, sőt horrorisztikus példája lehet az egész generációra kiterjesztett kép: „*Ennek a nemzedéknek azért olyan hiányos a fogsora, mert annyit*

⁴⁷ Így akár ott, amikor Enikő lábának gipszelésekor a *könyvszerkesztő* találkozik egy orvossal, akiben régi osztálytársára ismer, s akit itt „*Undoki*” gyanánt idéz meg (egyáltalán nem *undokul*). Az egyetlen – szinte egyetlen adomának is tekinthető – bekezdésben mesterien és sziporkázó szellemességgel tömörített életutat vázol (223.), majd az orvossal mondatja, persze elsőként nőkről beszélve: „*Meglátni és elfeledni, pillanat műve volt. Mi? Így van ez. Az erkölcs a csúnya nők vigasza, ne bússulj. Szeretnék egyfajta humort meghonosítani az emberek között. Csak egymásra néznek, már értik egymást, és már legyintenek is...*” „*Úgy hívlak, hogy tudd, nem kell már a mások unalma, elég nekem olykor az enyém is. Hidd el, én már megértem a megbocsátásra. Csak még hiába.*” (224, 226. Kiemelés: Sz. K.)

⁴⁸ I. m. 229.

csikorgatta.” Miért? Kiegészíti a nem sokkal utána következő kor- és kórkép, fonákjára fordult közmondásként: „A jó elnyeri a büntetését, a rossz pedig az ő jutalmát.” Régeni riposztja továbbviszi a szóváltás magasfeszültségét, s a másik kettő hasonlóan folytatja: „Nem vagyok senki hülyeségének kívül is látható folytatása. – Most már Régeni kezdte elveszíteni a türelmét. – Egy újabb tévedéssel még jobban összezavarni az előzőt, a legszebb dialektika. – Dehogy – mondta békítően Enikő – , csak arról van szó, ne vedd el, amit adni nem tudsz.”⁴⁹

Főként a dialógusokban meg az egyéb dramaturgiai és közlésformákban „monologizáló” kvázi-könyvszerkesztő és a neveket (s talán alakokat is) váltó Régeni Géza alkot véleményyt egymásról, önmagáról, a világról – más jelenlevőknek is, de főként egymásnak, önmagának s a „világnak”. De a kivetítések – mint egy színpadon, a lét különböző színpadain – újabb változatokban is testet öltenek. Olyanképpen, mint ahogy a drámán belül is lehet másik dráma; képben másik kép. Rejtélyben másik rejtély, talány, újabb talalós kérdés. Afféle, amely kulcsot ad az előzőhöz, de még teljesebben önmagába zárul.⁵⁰

Ebben a regényben ilyen a „játékban játék”, „történetben történet”. Régeni Géza így kezdi el, illetve folytatja ezt a történetet: „Mindnyájaknál bátyább vagyok a halálotokban, mondta Nougat császára.” S a mondat következő részét is mintha az ő szájából hallanánk. De ennek a mondatfolytatásnak a tartalma már kétségtelenül saját magára vonatkozik, mégpedig az őt kifigurázó (ellenfél? kritikus? más?), például a fiktív Zoltán / könyvszerkesztő szemszögéből, az ő görbe tükrében és modorában. „...Nougat császár, akinek csak az volt a baja, de nem csak az, hogy saját zsenialitása és saját személye között időnként olyan feszításvolság keletkezett: azt már egyikük sem bírta ki. Kenjünk mindent a császárra: kibírja.” Szándékos-szándéktalansággal egymásba csúszik egy mondaton (egy közös játszma-, játékkezdésen) belül a

⁴⁹ I. m. 231.

⁵⁰ Ez a Panek-regény megszületése után jóval később, a művészetelméletekben közkedvelté vált „Myse en Abyrne” jelensége. Öspéldája lehet a *Hamlet*en belül játszott színjáték. De voltaképpen népmesék régi, kedvelt eleme is ez. Magyar népmesékben például a szarvas fejében található kisebb állatok sora s végül egy bizonyos „iskátulya”, amelyben a mindent feloldó „kulcs” (erőforrás stb.) rejtetik és megkaparinthatóvá lesz.

két vezérszereplő (Régeni és Zoltán). De ez az átfedés éppen egy „új” alak fellépésekor történik. „Új” alak, „aki” kettejük közös alkotása, játéka, bábja. Akit ketten találtak ki és mozgatnak. Nemcsak „játszva”, hanem „összejátszva” is. Adott szöveghelyen ez nyilvánvaló. Régeni a bevezető mondatok után „Szemével a könyvszerkesztő felé vágott: idegenek előtt elő a császári homállyal.” „Az visszaintett, hogy rendben van, érti.”⁵¹ Annál inkább egyértelmű a játékban a játéknak ez a funkciója, mivel mindez akkor, közvetlen az után történik, amikor észreveszik, hogy „Ismerősök jönnek, idetartanak”. S mintha ezt a mozzanatot aláhúzó rendezői utasítás lenne: „Régeni felállt, mintha néhány másodpercnyi dühös felállással akarna adózni csalódásának, hogy meghitt hármasuknak máris vége, de aztán gyorsan visszaült.”⁵²

Mindez nyilvánvalóvá teszi, hogy nemcsak „játékról” van szó, hanem hangsúlyosan: egymás közötti játékról. Olyanról, amely beavatottak között zajlik, s nyelvezete, nevei, áttételessége is tolvajnyelvi. Elrejtés és rejtőzködés egyaránt. Akár a császár neve is olyan, hogy a „megfejtés” nem található meg a könyvben. Csak találgatható. Például úgy is keresgélhető, ahogyan Enikő teszi.⁵³ Feltehetően nem jár rossz nyomon, de az sem valószínű, hogy eltalálta az igazat. Vagy talán nem is lehet biztosan „el”-találni? Talán az ő megfejtésére a helyes válasz, mintha azt mondaná: „ebben is van valami”? Amiképpen más, lehetséges feltételezések is hasonlóan, illetve viszonylagosan állhatják meg a helyüket. (Néhány a lehetségesből: *Nougat*: Nyugat; avagy a legegyszerűbben: No! Ugat!/hat stb. Hiszen a szójáték megszállottaival állunk szemben.)

A regény külön belső világában például ezen a ponton is egybeér (találkozik) az a vezérfonal, amely a kiemelt íróportréra vonatkozik. Akár csípős megjegyzésként. Arról van szó, hogy a szereplő a legmindennapibb mozzanatokban egy Lászlóffy Aladár-modellről mintázott regényalak (*Jucifántos Jenőkey, Jenő, Régeni Géza, Mester, Nougat császára*). A regényíró nagy előszeretettel

⁵¹ „Régi játékok, sőt tervük, hogy együtt írják majd meg a könyvet: NOUGAT CSÁSZÁRA IDŐORSZÁGBAN.” I. m. 234.

⁵² I. m. 234. (Kiemelések: Sz. K.)

⁵³ „Ki ez a Nougat császára? – kérdezte Enikő gyanakvó érdeklődéssel. – Nem hallottam róla. Ugye, ez nem szégyen, ha bevallja valaki? Törökméz? Törökmézcsászár? Akkor ez csak mese.” (235.)

örökíti meg jellemző, különc szokásait éles és csúfondárosan skiccelt megfigyeléseiben. „Jenő bajára én akkor kezdtem el felfigyelni, amikor az ívpapírt ötbe vágta.”⁵⁴ Másutt hasonló pillanatkép: társaságban vannak, ahol vacsora után „Régeni komoran jegyzetelt. Barátai ezt már rég nem tartották udvariatlanságnak részéről.”⁵⁵ Máskor: a „Mester a mamák, anyósok és gyermekek felülmúlhatatlan elbűvölője; külön tehetség ez is. Rajzol nekik mindenféle pofájú mikimauszokat.”⁵⁶ Régeni Géza, a költő ironikus, remek humorú leírása, karikatúrája is megtalálható. Olvasható a regényben egy rövid, 12 soros kis vers.⁵⁷ A torzképhez hozzátartozik az, ahogyan a „rendületlenül folytatott” monológja után ezt előveszi. „Különben írtam nektek egy

⁵⁴ I. m. 196. Ez a leheletnyi meg- és feljegyzés felfogásom szerint mélyen összefügg a látszólag szabadon csapongó megelőző és következő dialógusrészekkel: „Majd ráncba szedem én a homlokod. Történelmileg előregyártott elemekből. Mi öregebbek már szépen fogalmazunk. De hová lett a szerelem?

– Az emberiséget csak bizonyos emberek tudják úgy-ahogy megmenteni. Jenő bajára én akkor kezdtem el felfigyelni, amikor az ívpapírt ötbe vágta.

– Nem unjátok egymást? Bocsánat, azt akartam kérdezni: magatokat. Nem zavarlak?

– Nem. Csak ne hajszolj. Mert: én vagyok olyan udvarias, hogy helyette is unom magam.

– Abba is belenyugszom, hogy otthonunk zsákutca. Csak ne legyen átjáróház.”

Ez a kiemelt kicsinyes megfigyelés jellemző szövegkörnyezete. Egyben a két főfigura egymásba játszatására is jó példa („ráncba szedem én a [te] homlokod”; „egymást” – „magatokat”; „Mi öregebbek”; „én [...] helyette is”). Mintha a két ember egy (többes szám: mi) személy volna. (Kiemelések: Sz. K.)

⁵⁵ I. m. 245. (Kiemelés: Sz. K.)

⁵⁶ I. m. 239. (Kiemelés: Sz. K.)

⁵⁷ Amely inkább vall a regény szerzőjére, mint a szereplőre, akinek a mű tulajdonítja.

E sír láttán
Sírnom kellene.
De nem sírok.
Vannak helyettem-
sírok.
Játék volt: élet.
Játékom láttán
sírva fakadtok.
Amikor én halok
meg,
ti
jobban fogtok
sírní.
(I. m. 233.)

szuvenírt. *Olvassátok el – tolta a papírszeletet a másik kettő elé. – Észre sem vettétek, ugye?*” S ebben a gonoszul hangsúlyozott hevenyészettségekben a fontoskodást érzékelteti. Akárcsak abban, hogy „*nektek*” írtam, és hogy „*egy szuvenírt*” (értsd: semmiséget, fecnit). Ugyanakkor mintha élete (az élet!) hattyúdalát, netalán saját sírfeliratát képviselnék a rövid sorok. Majd mindezek után (amikor meg kellene hatódnia, mélyen) így szól: „– *Midőn ezt írtam [az „öreg” Vörösmartyé a hangütés, a szavak is] – mondta maga elé meredve Régeni –, nem is, egy éjszaka, annyi teát ittam, hogy később kis szél támadt, a leforrázott teagaz már száraz volt, és mint cserje susogott.*” A következő két mondatban pedig, váratlan fordulattal, mintha ismét szimbiózisban jelenne meg a két modell gondolatát, stílusát egyesítve, de ezen belül inkább megint a regényírórt érvényesítve: „*Mit tudjátok ti azt, micsoda sűrű közönyközegen kell eljutni a szeretetre nyíló résekhez. A világ dolgai nem egy veszekedés szintjén függnék össze.*”⁵⁸

Közvetlenül az apró megfigyelés előtt és után egyaránt szóba kerül *Nougat császára*, különféleképpen. Amikor *Régeni Géza* hosszabban, emelkedetten, szellemesen beszél a társaságban (a maga módján s egyben: a *könyvszerkesztőt* karikírozva⁵⁹), lelepleződik például e szereplők azonos volta. Így fejezi be mondókáját: „*Nem gondoltam volna, hogy erre még valaha visszatérek*, mondta *Nougat császára*.”⁶⁰ Mindemellett, s nyomban, szintén *Régeni*vel mondatja ki az író – „*mintha-fáradt vélemény*”-kifejtésébe szöve –, váratlan s ott szinte érthetetlen közbeszúrásaként: „*A császár kegye billegő.*”⁶¹ Ugyanakkor ugyanebben a „felvonásban” társaságban fogalmazza meg a *könyvszerkesztő*, hogy ők ketten „*együtt-röptülő alakzat*”. S ugyanazon monológján belül talán legélesebben adja barátjának

⁵⁸ I. m. 234.

⁵⁹ Árukkodó a fejtegetés minden eleme, a modellre éppúgy vall, mint a regény írójára. Például a magas röptű gondolatmenet efféle fordulatai: „*Lekiállapot, életkor, történelem, helyzet. Kik a szertartásmesterek, mindig ez a kérdés. Még sohasem fordult elő? Dehogynem, csakis ez. Nos, éppen ezért. Ránk számíthatnak. Miután az ember szerintem a nevetéstől származik, különösen a nők árulhatnak el erről sokat.*” I. m. 243–244. (Kiemelések: Sz. K.)

⁶⁰ I. m. 244. (Kiemelés: Sz. K.)

⁶¹ I. m. 242. Ugyanebben a fejtegetésben saját másik nevének (egyik) kulcsát is ő mondja meg: „*...tudásom már az is: [mikor mit kell tennie] az magyarnak, hogy önnönmagát felfedezze, mondjuk: réginek.*” (Kiemelés: Sz. K.)

azt a már szinte ellenséges jellemzését, mely szerint annak „kiválóság-tudatát”, önmagát, „égig nőtt fá”-hoz hasonlítja. (Mintha nem tudhatná a mindenkori művészalkat múltjából, hogy az éntudat, akár felnagyítva is, fontos, elengedhetetlen eszköz, védelem, önigazolás a puszta fennmaradáshoz, dolga elvégzéséhez.) Az adott helyen, leegyszerűsítve, s a sértés szándékát sem kerülve, felfuvalkodottságként értelmezhető ez a jellemzés. S itt ő (a *könyvszerkesztő*) hivatkozik Nougat császárára (a legteljesebb joggal, hiszen tulajdonképpen ő találta ki, örökítette meg ezt a kitalálást), egészen újféle módon. *Régeni Gézának* mondja – a jelzett durva sértés és szinte felmagasztalás után: „Vedd olybá, hogy egészen közélről hallottad Nougat császára egyik hangját. Vagy olybá, hogy ezek csupán valamely éjszaka kijelentései.”⁶² Vagyis itt a császár – mintha ő lenne. De mégsem: mindkettejükön kívül (és felett!) álló, személytelen „személy” az, több hanggal.

Nougat császára ismételten szóba kerül, kicsivel később is. Ez a fordulat a rejtély maradéktalan megfejtését ígéri. „Közös beleegyezéssel felfedték a háziak előtt is, ki légyen ez a császár, milyen és miért.” De a várható eredmény helyett ennek teljes hiányával áll szemben az olvasó. „A homályban még nagyobb homály keletkezett.” S a következtetés: „Már végig kellett játszani, ha belekezdtek.”⁶³ (Amit játszani, lejátszani, végigjátszani lehet, azt nem biztos, hogy megmagyarázni vagy akárcsak elmondani is lehet – s egyáltalán kell-e.)

Ez a különös „császár”-szerep azért minduntalan a regénybeli Aladár-modellre vonatkozik. Maga a szerző-, játék- és szertartásmester fiktív mása mondja el hosszasan, mint éppen „a társaság serkentő figyelmében sütkérező könyvszerkesztő”, hogy is van ez. Mert hiszen a „császár”-hoz egy „birodalom” tartozik. (Az „irodalom” – „birodalom”, az „irodalom birodalma” szójáték is benne rejlik a gondolatban. És asszociálja az „írófejedelem” kifejezést is.) „Valamit nem tudtam elviselni ebben a birodalomban” – halljuk, az adott közönséghez hasonlóan. S várjuk a fontos, országos észrevételt. Ehelyett a folytatás: „A rossz bort.” S ismét előlépteti a császárt: „De ha a császár azt mondta, ez a

⁶² I. m. 245.

⁶³ I. m. 245.

bor jó, én nem ellenkeztem; mentem vele.” Ettől a ponttól kezdve dicséri – sandán – a császár igazságosságát.

„Birodalmát szétszította azok között, akik amúgy is szétmarcangolták volna.” Majd ismét egy meglepő villanás: portré–önportré egymásba vetítve: *„Tudtam, hogy őrült, senki sem tudott úgy dühöngeni, mint ő, de én szerettem.”* A szeretet vallomása éppoly hiteles, mint a háborgásé. Ezek után kezd egyre többször idézni magát a *császárt*, az ő alap gondolatait, szavait. *„A történelmet előbb meg kell figyelni, csak azután írjuk le.”* Hozzáteszi (az előadó könyvszerkesztő): *„Engem inkább az idegesített, hogy nem tudtam hozzáférni a császár titkos feljegyzéseihez.”* Valamennyit mégis előhoz a fejedelmi többször megfogalmazott császári koncepcióból: *„Mi olyan császár voltunk [...] akik nem tudtuk, mit hagyunk magunk után. Minden birodalomnak ez az alapja. Mi... a jövődönk dolgoztunk. Az utókor aranyragyogású ablakai csak nyílnak valahová.”*

Ezt a császári birodalmat illető előadást alig észrevehetően újra átszövi a köznapi szokásokat, apróbb mozzanatokot illető megfigyelések sora. Finom, de mégis jókora lelki odaszórák. Láthatatlan szellemi birkózás a másik fél két vállra fektetésének eltökélt szándékával. *„A császárnak megvolt az a rendkívüli képessége, hogy egyszerre beszélt és írt; mások vagy írtak, vagy bután hallgattak.”* Ebben az eltökéltségben remekléseket teremt az író: *„Akkor kellett volna megragadnom felkent személyét, hogy elválasszam a papírtól a császárt. De hát nem tudtam elszánni magam, szerettem...”* Ismét a vezérlő szeretet, bevallott gyengeségként. *„...szerettem. Főleg, mert szerette a nőket. Bár mindig hangoztatta, hogy majd egyedül ezt bánja meg. Rotterdami Erasmusra hivatkozott, felkereste a sírját, sőt leveleztek is.”* Újabb, mesteri panekizmus, a legvalódibb és legváratlanabbul rögtönzött abszurd ötvöztetésével. Kifogyhatatlan a császár és a nő, a császár és a lehetséges császárnék homályos bonyodalmainak – még homályosabb, önkényes, de mindig szellemes, gonoszkodó – előadásában. Újra idézi, interpretálja a császáriként elővezetett nagyvonalú világszemléletet, amely – mint előbb – kitűnően gyúrja egybe a valóságos elemeket és a maga látta, maga komponálta nézetet. *„...A történelmet nem sűrűn egymásba szövődő századokban kell nézni, így nem szabad. Tágas embertérré kell álmodni, úgy nézni rá vissza a mi időnk résein át. Akkor megjelenik*

*a lassan korhadó kerítések mögött a szenvedő, azaz az éppen élő ember.*⁶⁴ A regénynek ezeken az oldalain (s másutt is) néha – mint korhadó kerítések hézagain – úgy bukkan fel a regényíró, mint fogékony és hű tanítvány, akit csaknem magával ragadott a mester merészen egyetemes, emberiségben gondolkodó nézetrendszere. De ennél a fajta képnél jóval erősebb az az állandó sodrás, amely mindezek megidézése közben, ezek ellenében keletkezik. Állandó ellenpontozás, parodizálás, nyelvöltögetés: a mű kereteiben, ragyogó kompozíciójában jobbra igen kedvesen és ellenállhatatlan, eredeti humorral. Emögött lényegében nagy szeretettel. És szeretetet termően.

A Mester, a császár, aki szüntelen *„mindent feljegyez kis irónjával”*, végül is meghal (a regényben, illetve a történeten belüli történetben – ezen belül is a *könyvszerkesztő* elmondásában). Újabb csúfondárosságként *„kedvenc vizslája”* nyilatkozatát citálja róla mint záróképet (amely tehát a kutya látását, véleményét idézi): *„Kibírhatatlan volt. Nagyon szeretett, de nem tudtam, mit akar ezzel a szeretettel.”* Majd miután megtudjuk: *„Mindnyájan ott voltak a temetésén”*, kiemelten, a regény szövegén belül kurziválva értesülünk róla: *„A birodalom szétzüllött, de a császár noteszában minden rendben volt.”* Ehhez a mondathoz fűzi az elbeszélő, közvetlenül s hallgatóitól búcsúzva: *„Most eddig tart Nougat császára Időországban.”*⁶⁵

A regény s főként a kiemelt íróportré – egyúttal kettős portré – ezzel még nem teljes. Sőt más szintre emelkedve is rápillanthatunk. Másféle tükörben (pontosabban: másféle tükröt tükrözve). Más reflektorfényben. Egy harmadik személyében, aki mindkettejüket szereti, mindkettejükhöz kötődik, és aki szintén író.

Voltaképpen – a regényben, annak s a kettős barátságának egyik legkritikusabb pontján – ezt a harmadikat is a könyvszerkesztő álmodja meg. (*„Két ember barátságában állandó ügyeletet kellene tartania egy hozzájuk hasonló, velük-barát, ámde a kíméletlenségig pártatlan harmadiknak. Akinek barátságában a másik kettő külön-külön, a megfelelő szükséglet előírásainak*

⁶⁴ I. m. 246–247.

⁶⁵ I. m. 248.

szabályai szerint tartaná a hátát, ugyanazokért. Hogy lehetne ezt érthetőbben és hasznosan megoldani?⁶⁶⁾

A könyvszerkesztő éppen egy végsőnek gondolt összeveszés után van. Ebből fakad az a dac, amiért tudatosan életveszélyt, hazardírozást vállalva robog gépkocsiján, egyedül, éjszaka, kimerülten, álmosan, részegen, magánosan, néptelen utakon. Ekkor dolgozza ki, színezgeti, árnyalja képzeletben: hogyan találhatna kiutat. (Ebben jelenik meg hallgatólag a titkolt megbánás, a kompromisszumkeresés, a büszkeség természete által tiltott nyílt megvallása.) Jó lenne pedig kettejük összebogozódott ügyében valami megoldás. Deus ex machina – egy harmadik barát belépése formájában? Miért is ne „*lehetne egy ilyen harmadik. Mindig velünk. Közben ő is belekeveredne, de nemcsak a kettőjük dolgába, a sajátjába is, velük; ők meg ugyanúgy vele.*” „*Leülne velük szemközt, valamely szokásos-ismerős éjszakán. Amikor már mindegyik azt hiszi, épp ő a legfontosabb, neki van igaza, holott csak kölcsönösen újra kifárasztották egymást; elfáradt bennük az érvelés, mindegy tehát, ki győz, átmenetileg. Mondaná-e »az az áhított harmadik...«*”

S itt kettőspont következik, majd utána, mint a nyitott kérdésekre a megálmodott válasz, kezdődik egy fiktív-valóságos levél.⁶⁷ Az elképzelés írásbeli „megelevenedése”. Újabb írás az írásban. Még egy író a két íróhoz. Még egy barát a meglévő kettő mellé. Mindenképp újabb szemszög, újabb fajta rálátás, tükör. Ez a levél nem a könyvszerkesztőhöz szól, aki áhítja és regényébe építi (bár róla szól), hanem a másik félhez, Régenihez. A levélíró harmadik személy is belép közéjük, a történet teremtett világába, vagyis szintén teremtett lényként.

„*Géza, tanúja vagyok*” – vállalja. S tudja, mibe keveredik. „*Annyiszor voltam már ebben az ügyben tehetetlen, hogy betelt a pohár. Újrakezdem, Géza, jobban ismerem a barátom baját, mert az enyémre emlékeztet.*” Vagyis a könyvszerkesztő rafináltan egy önmaga mellett álló tanút idéz? Saját hadállásait erősíti ily kézenfekvően egyszerű módon? Íme van itt más is, aki tőle függetlenül, mégis vele egybevigóan ítéli meg a most éppen

⁶⁶ I. m. 252.

⁶⁷ I. m. 252–254. Ez a levél Kolozsvári Papp László valóságos levele, amelynek (többnyire szó szerinti) idézését aztán engedélyezte. (Kiemelések: Sz. K.)

ellenfélle váló barátot? A másik költőt, a Mestert, a császárt stb.-t? Lásd már be, Géza – gondolhatja –, hogy nemcsak civakodó munkatársa, hanem másik, most éppen távol lévő barátja szemével nézve, az ő szavaival, hangján szólva is „*Befoghatatlan személyiség vagy...*” De itt még az is mellé kerül: „*Befoghatatlan személyiség vagy a számára. Ahogyan ő is a te számadra.*” Elgondolkodtató. Akkor hát kölcsönös ez a megtorpanás. De a belépő harmadik folytatja:

Senki sem foglalkozott olyan alaposan veletek, mint én, szerencsémre. Én tehát biztosan tudom, hogy elemien szükségetek van egymásra. Elemi egyeztetéseken suhantok el egymás mellett mégis. Mint annyiszor: több megértést. A te érzékenységedhez hasonló érzékenységgel érzékelem, hogy jobbik önmagatok kétségbeesetten marad önmagára egymás nélkül.

Hogy van ez? Ki kit hagy cserben? Nemcsak ő engemet, szegény vérig sértettet, igazságtalanul, árván kitaszítottat? (Vajon írásban mindannyian okosabbak vagyunk, mint a hétköznapokban? Mind olyan bölcssek, amilyenek egyébként csak szeretnénk lenni? Mindhiába? A belátás van hátra? S van-e ennél nehezebb, önkínzóbb?)

Rád, elismerem, emberfeletti feladat hárul: kiválogatni a barátodat és önmagadat önmagatokból; ez a dolgod... Roppant nyomásként nehezédtek egymás szellemére.

Majd sorra következnek a telibe találó, bölcs intelmek: „*Vigyázzatok: a test hálójában látszólag kifogható sérelmek ledolgozhatatlanok; és gyűlnek. Nem vagytok csupán önmagatokéi. Akkor pedig nincs jogotok ennyi kiszolgáltatottságra. Arra, hogy – mi az úristenért vadásztok egymásra? A kettős, a megsokszorozott teljességre törekvés hová lesz? Géza, semmi sem igaz, amit egymásról gondoltok. Közben minden igaz, persze.*” Hogy is lehetnének igazak ezek az egymásra gondolások? Van-e teljesebb elfogultság – vele őszintén átélt szépítés-, avagy torzításkészség –, mint a barátságban, avagy a szerelemben? S a talán mindent összegezõ találat: „*Az életkor –*

inkább: a kor – jogán úgy kell egymás felé nyúlnotok, mint a vízbeveszők. Vagy a ködbeveszők.” Majd sorra a hasonlók. *„Tudhatnád, milyen kopár ő nélküled, te milyen kopár lennél nélküle. Hát már ott tartunk, fel van adva az új rejtvény: két férfi barátsága iszonyúbb veszedelmekkel jár, mint férfi és nő szerelme?”* Igen, ez a párhuzam-rejtvény is egyike a regény belső (rejtett?) rétegeinek. Azzal a fajta, az egész egyedi műfajt, a Panek-prózát átható, hangsúlyozottan „köznapokra bontott” bölcsellettal átítatva, hogy talán ősidőktől fogva, mindenkor és mindig szorosan összefüggtek, egymást átszőtték a férfi–férfi, illetve férfi–nő kapcsolatok.⁶⁸ Az áhított harmadik barát levelében voltaképpen mindent megtesz, amit megtehet: „helyettük”, illetve őket ösztönözve, segítve. Megírja azt is, mi van most, mi lehet ezután.

„Jó, most már az egész szinte le van játszva. S aligha van több dobás. Marad a bölcs durvaság, az eljátszás egymás idegeivel. Mutass jobbat.” Beletörődés ez? Vagy mégis, mindkét oldalról a legfőbb érv, az aduász, az alapvető igazság: *„Ez a fickó rémesen szeret téged, de hajlandó nélküled berendezni az életét, továbbrendezni.”* Majd újra: *„Borzasztóan szeret ez az ember. És te majdnem sírtál érte, láttam, esküszöm. Végre két ember, aki életet nem kézirat szerint szerkeszt.”*⁶⁹

A regény könyvszerkesztője a levél elolvasása után így reagál: *„Hirtelen úgy érezte, nem elég az ablakot egészen lecsavarni. A kód fojtogatja? A cigarettafüst? Szédült.”* S mintegy az olvasottak hatására abbahagyja az ámokfutó száguldást. *„Félrehúzott”* az országút szélére. Új történetbe (XII. Károly), az egyszerű „cselekmény” szintjén pedig pihentető álomba merül. Ez után még egy kacskaringós útszakasz – közben egy Szovátán átaludt éjszaka –, s hazaér Kolozsvárra.

⁶⁸ A tekintélyes (és ezen belül szívárványszín-sokaságú árnyalatban található) regénybeli példatárból még csak egyre hivatkozom itt: XII. Károly svéd király történetében (újabb történet a történetben) a király auditor generalisának, Johannes de Löwenheimnek és a szállást adó „Mefisztó-szemöldökű gyógyszerész” feleségének, Claudianának az esetére (i. m. 251–263.).

⁶⁹ A folytatásból, a befejezésből: *„Tudom, nem lehet, hogy egymásnak megbocsássatok. De az akár emberfeletti kötelességetek: egymásból kivetni mindazt, ami pusztítást terjeszt. [...] Tudtok pusztítani is, de azonosulni csak teremtő hitetekkel van jogotok”* (i. m. 254.).

*Alkonyat előtt otthon volt.
Estefelé csengett a telefon.
– Halló – hallotta Régeni izgatott hangját. – Hogy tetszik
lenni...?*

A regényvilág íróportréja voltaképpen itt lezárható. Hû a lehetséges világhoz. Kerek. A hozzá tartozó három ponttal együtt az.

Ráadásul még az élet lényegével is jövőbe látó módon azonos. Csak természetesen nem szó szerint. Nem (nemcsak?) a szépirodalom szép szavai szerint.

Az irodalmi portré és a valóságos barát képe összetalálkozik a regény legutóbb idézett telefon-mondataiban. Levéldokumentum tanúsága szerint Panek Zoltán 1977 májusában fejezte be regényét.⁷⁰ Még abban az évben megjelenik nyomtatásban, nagy sikerrel. Akárcsak az ezt gyors egymásutánban követő, összesen négy novelláskötete, tárcái, esszéi, s a Magyarországon eddig első és utolsóként napvilágot látott, válogatott gyűjteménye (*Prométheusz felmentése*. Bp. 1980.). Jól megérdemelt ünneplés veszi körül. Talán ez életének és életművének csúcса, legszebb szakasza.

Mégis mindezek után, amikor Panek 1985-ben betegnyugdíjassá válik, egyfelől elparentálja az addig meghatározó Medve-tói alkotó menedéket („szóvátai viszonynak vége. Tehát egyedül hallgatom a saját mormolásomat”⁷¹), másfelől ő lesz a buzgóbb levelezőnk. Ígérkezik és el is jön hozzánk. Az ő gondja: „egészség ingatag (hogy ne írjam: roskatag), próbálok dolgozni, mert fogy az idő, a regényt pedig még mindenképpen meg akarom írni.”⁷²

Panek Zoltán életművének sorsa egyik igen jellegzetes példája annak, hogyan marad el abban az időben egy erdélyi művészpálya, egy kiemelkedő nagy tehetség kibontakozása. Karakterisztikusnak látom azt, amit ő így fogalmazott meg (nyugdíjba vonulásakor):

⁷⁰ Vö. a már idézett, nekünk Pestre írott levelet. (Szóvata, 1977. május 28.)

⁷¹ Kolozsvár, 1985. április 28.

⁷² Uo.

*Most már csak egészség kellene, hogy dolgozni is lehessen, kedvem legyen. Az ember egész életében a világ közönye ellen küzd, míg végül rádöbben, hogy még nehezebb a sajátja ellen.*⁷³

⁷³ Ezt még Szovátáról írja: 1985. november 12. A regény, amit említ, *A földig már lépésben* folytatása lenne, amely sajnos, végül nem készült el.